

KAI KURIE DIALEKTINIO MATERIALIZMO KLAUSIMAI V. KAPSUKO RAŠTUOSE

F. SKLIARSKAITĖ

V. Mickevičius-Kapsukas (1880—1935) — vienas Lietuvos Komunistų partijos organizatorių ir vadovų — buvo žymus marksizmo-leninizmo idėjų skleidėjas Lietuvoje.

Savo daugiametėje revoliucinėje veikloje V. Kapsukas vadovavosi marksizmo-leninizmo idėjomis, kūrybiškai jas taikydamas Lietuvos sąlygoms.

Nuo 1903 m. įsijungęs į revoliucinį judėjimą ir ilgus metus sėdėdamas caro kalėjimuose, jis išstudijavo pagrindinius marksizmo-leninizmo klasikų veikalus.

Savo prisiminimų knygoje „Caro kalėjimuos“ V. Kapsukas rašo, kad „gana nuodugnus susipažinimas tais pirmaisiais metais su marksizmo pamatais padėjo man ir toliau, užėjus sunkiausiems reakcijos metams, nenustoti perspektyvos ir tikėti revoliucijos laimėjimu. Tai suteikė jėgų pakelti visas tas sunkybes, kurias vėliau teko pergyventi“.¹

V. Kapsukas ne tik pats studijavo marksizmą, bet visaip rūpinosi, kad „laisvėje“ pasilikę draugai giliau susipažintų su marksizmu, kad išmoktų marksistiškai vertinti padėtį, įgytų perspektyvą ir rastų išeitį iš sunkios padėties, susidariusios Stolypino reakcijos metais.

Savo laiške 1907 m. gruodžio 8 d. jis rašė draugams: „Kalėjime sėdėdamas aš pastebėjau pas save ir apskritai „pas mūsų „vadus“ labai didelę spragą: menką susipažinimą su filosofija ir politine ekonomija. Aš čia tuo užsiimu (kad tą spragą užkiščiau). Kurgi kitur, jei ne kalėjime, rasi laiko tokiems abstraktiems dalykams!“²

Draugams V. Kapsukas siuntė sąrašą knygų, kurias rekomendavo būtinai perskaityti, būtent, Engelso — „Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga“, Meringo — „Istorinis materializmas“, Plechanovo — „Klausimu apie monistines pažiūras į istoriją“. Šias knygas V. Kapsukas patarė ne tik skaityti, o mokyti, kaip jis pats ir daro. Be to, jis dar patarė skaityti Plechanovo veikalus „Mūsų kritikų kritika“ ir „Per dvidešimt metų“, Engelso „Mokslinio socializmo plėtojimas“, Kautskio „K. Markso ekonominis mokslas“, po to Markso „Kapitalą“.

Prisimindamas anuos laikus, V. Kapsukas rašė: „Didžiausiu pamėgimu aš studijavau tuomet pamatines marksizmo teorijos knygas. Tiesiog naujas akiratis man atsidarė, įgijus aiškią marksistinę pasaulėžiūrą ir supratus visuomenės plėtojimosi kelius. Aš tiesiog poezijos rasdavau marksizmo moksle, jo geležinėje logikoje ir aiškume“.³

¹ V. Kapsukas, Raštai, t. 4, Vilnius, 1962, p. 183.

² Ten pat.

³ Ten pat, p. 184.

Sėdėdamas Varšuvos kalėjime (1910–1911 m.), V. Kapsukas atidžiai ir net po kelis kartus perskaitė kai kuriuos Markso, Engelso, Kautskio, Plechanovo veikalus, Lenino „Kapitalizmo išsivystymą Rusijoje“, A. Labriolos „Reformizmas ir sindikalizmas“, Hekelio „Monistinės filosofijos bruožai“ ir visą eilę kitų knygų.

Neužilgo jam pasisekė gauti visą pundą marksistinių knygų, kurias jis taip pat išstudijavo. Jų tarpe buvo „Kapitalo“ I tomas, istoriniai Markso raštai, Bebelio „Moteris ir socializmas“ ir kt.

Ir sėdėdamas kalėjime, ir aktyviai dalyvaudamas revoliucinėje kovoje, V. Kapsukas visuomet surasdavo laiko gilinti savo žinias marksizmo teorijos srityje. Savo ruožtu jis karštai ragindavo partinius darbuotojus studijuoti marksizmą. 1923 m. straipsnyje „Skaitykit d. Lenino raštus“ V. Kapsukas, pabrėždamas didelę marksizmo teorijos reikšmę proletariato kovai prieš kapitalo vergiją, rašo, kad Markso, Engelso ir Lenino raštai turi būti mums tais raštais, su kuriais mes turime eiti gulti ir keltis, kuriuos mes turime nepaleisti iš rankų, į kovą eidami ir ilsėdamiesi.⁴

1932 m. straipsnyje „Daugiau domės teorijai“ V. Kapsukas pabrėžia teisingumą Lenino žodžių, kad revoliucinės teorijos negali būti ir revoliucinio judėjimo. Nušviesdamas trūkumus ideologiniame darbe, V. Kapsukas tarp kitų iškeltų uždavinių pažymi, kad reikia atkreipti dėmesį ir į filosofijos klausimus ir apskritai į aiškios marksistinės, dialektinės pasaulėžiūros sudarymą.⁵

Susipažinęs su marksizmo-leninizmo klasikų veikalais, V. Kapsukas savo straipsniuose bei veikaluose stengėsi supažindinti su jų idėjomis Lietuvos darbo žmones. Jis yra parašęs apie 2000 straipsnių, o jo kūriniai buvo spausdinti maždaug 80-tyje periodinių leidinių. Atskirais leidiniais išėjo daugiau kaip 40 V. Kapsuko parašytų knygų ir brošiūrų. Minėtų veikalų dalis skirta teorijos klausimams: dialektiniam ir istoriniam materializmui, estetikai, ateizmui. V. Kapsukas „dirbo redakcinėse kolegijose tokių partinių organų, kaip „Tiesa“, „Komunistas“, „Žvezda“, „Komunaras“, „Kibirkštis“, „Kolektyvas“, „Balsas“, „Partijos darbai“ ir kt.“⁶ Vadovaujant V. Kapsukui, šiuose organuose buvo spausdinami straipsniai marksistinės filosofijos klausimais.

Siame straipsnyje bus liečiami tik kai kurie dialektinio materializmo klausimai V. Kapsuko raštuose.

Įsijungęs į revoliucinį judėjimą, V. Kapsukas neužilgo stojo į dialektinio materializmo pozicijas, nors iki 1917 m. jis dar ne visais revoliucinės kovos taktikos klausimais buvo nuoseklus bolševikas. Jis ne tik pripažino dialektinį materializmą, bet ir uoliai propagavo jį ir gynė jo pagrindinius teiginius.

Stolypino reakcijos metais, kada vyko reakcijos puolimas ir ideologiniame fronte ir kada daugelis buvusių revoliucijos pakeleivių puolė pagrindinius marksistinės filosofijos teiginius, V. Kapsukas, sėdėdamas Vilniaus Lukiškių kalėjime, parašė straipsnį „Istorinis materializmas“⁷, kuris buvo išspausdintas legaliaje lietuvių socialdemokratų laikraštyje „Zarija“ (1908, Nr. 9).

Siame straipsnyje V. Kapsukas kritikavo religiją ir idealizmą, gynė materialistinį pagrindinio filosofijos klausimo sprendimą, parodė dialektinio materializmo skirtingumą nuo ikimarksistinio materializmo bei materialistinės dialektikos skirtingumą nuo idealistinės Hegelio dialektikos

⁴ Zr. V. Kapsukas, Skaitykit d. Lenino raštus, „Komunaras“, 1923, Nr. 2, p. 40.

⁵ Zr. V. Kapsukas, Daugiau domės teorijai, „Priekalas“, 1932, Nr. 1–2, p. I, 3.

⁶ R. Sarmaitis, str. „Vincas Kapsukas“ knygoje V. Kapsukas, Raštai, t. I, Vilnius, 1960, p. 62.

⁷ V. Kapsukas, Raštai, t. 3, Vilnius, 1961, p. 376–384.

ir ypač pabrėžė istorinio materializmo reikšmę ir jo nenutrūkstamą ryšį su dialektiniu materializmu. Šis straipsnis supažindino „Žarijos“ skaitytojus gimtąja kalba su dialektinio ir istorinio materializmo pagrindais.

Kritikuodamas šiame straipsnyje religiją ir idealizmą, V. Kapsukas teisingai, marksistiškai skirstė filosofus į dvi priešingas stovyklas pagal tai, kaip jie sprendė pagrindinį filosofijos klausimą. Jis pateikė tokį Engelso pasisakymą: „Jau vidurinių amžių filosofijoje žymią vietą buvo užėmęs klausimas, kas pirma buvo: dvasia ar gamta; šitas klausimas... dar svarbesnis pasidarė, kuomet su juo buvo surištas klausimas apie pasaulio sukūrimą. Filosofai pasidalino į dvi dalis pagal tai, kaip kas atsakė į tą klausimą: tie, kurie tvirtino, kad dvasia (arba idėja) pirma gamtos buvusi... sukūrė idealistų mokyklą; tie gi, kurie viso ko pradžia laikė gamtą (arba materiją), prisidėjo prie įvairių materializmo šakų“.⁸

Gindamas materializmo pozicijas, V. Kapsukas savo kritikos smaigalį visų pirma nukreipia prieš religinę ideologiją, labiausiai paplitusią Lietuvoje ir plačiai buržuazijos ir dvarininkų panaudojamą, kaip išbandytą priemonę kovoje prieš materializmą. Kritikuodamas religiją, jis parodo jos antimokslinį pobūdį ir pabrėžia, kad vienintelė mokslinė pasaulėžiūra yra dialektinis materializmas.

Nurodydamas, kad religinis mitas apie pasaulio sutvėrimą iš nieko yra nemokšiškas, V. Kapsukas, remdamasis gamtos mokslu, pažymi, kad negyvoji ir gyvoji gamta be jokios atgamtinės jėgos įsikišimo išsivystė iš dialektiškai besikeičiančios materijos.

V. Kapsukas šiuo klausimu rašo: „Dabar gamtos mokslas dar toliau nužengęs, jis jau aiškiai parodė, kad visos gamtos pradžia — tai yra materija, atomu vadinama. Mokslininkai parodė, kaip paskui iš to atomo išsiplėtojo saulė ir žemė ir daugybė panašių į mūsų saulių, kaip ilgainiui atsirado ir išsiplėtojo augalai ir įvairūs gyvūnai: kirminai, žuvis, paukščiai, gyvuliai ir žmogus,— žodžiu, visa gamta. Dabar jau turime mes saulės ir žemės, įvairių negyvų ir gyvų organizmų (kūnų) istoriją, žinome, kokiais keliais jų plėtojimasis ėjo“.⁹

Kalbėdamas apie materiją, V. Kapsukas sutapatina ją su atomais. Toks materijos supratimas buvo būdingas ikimarksistiniam materializmui, kuris žiūrėjo į atomus kaip į pasaulio daiktų pirminį pradą. Atomistinis mokymas savo esme yra materialistinis mokymas, ir todėl neatsitiktinai prieš jį kovojo Hegelis. Aršūs atomistinio mokymo priešai buvo ir machistai. Machas skelbė, kad mokymas apie atomus esąs nemokšiškas. Ostvaldas tvirtino, kad atomų vieta esančios tik „bibliotekų dulkės“. Machistai pasisakė prieš atomistinį mokymą todėl, kad jis prieštaravo machizmo pagrindiniams teiginiams, jų subjektyvinei-idealistinei pažiūrai į pasaulį.

„Filosofijos sąsiuvinuose“ V. I. Leninas atskleidė didelę atomistinio mokymo reikšmę pasaulio pažinimui.¹⁰ Leninas šiam mokymui suteikė dialektinę materialistinę bazę ir parodė, kad idealistų mėginimai nuneigti materializmą ryšium su tuo, kad atomas turi sudėtingą sandarą, nepagrįsti.

Skirtingai nuo metafizinio materializmo dialektinis materializmas nepripažįsta amžino, nekintamo visų daiktų pirmapradžio pagrindo. Dialektinio materializmo požiūriu, nėra materijos, egzistuojančios atskirai nuo aplink mus esančių daiktų ir besiskiriančios savo savybėmis nuo tų daiktų. Materija yra objektyvi realybė, esanti už žmonių sąmonės ir nepriklausoma nuo jos. Mokslinį materijos sąvokos apibrėžimą davė V. I. Leninas savo veikale „Materializmas ir empiriokriticizmas“, pažymėdamas, kad

⁸ Ten pat, p. 380.

⁹ Ten pat, p. 377.

¹⁰ Zr. V. I. Leninas, Raštai, t. 38, Vilnius, 1960.

„materija yra filosofinė kategorija pažymėti objektyviai realybei, kuri yra duota žmogui jo pojūčiuose, kuri kopijuojama, fotografuojama, atspindima mūsų pojūčių, egzistuojama nepriklausomai nuo jų“.¹¹

Sis apibrėžimas išreiškia materialistinės pasaulėžiūros esmę, materializmo priešingumą idealizmui, taip pat agnosticizmui.

Materija kaip objektyvi realybė apima visas mums žinomas jos formas, o taip pat ir kol kas dar nežinomas. Naujų formų atradimas nepaneigia, o dar labiau patvirtina dialektinį materializmą, kuris nesuveda materijos supratimo į atskiras materijos formas.

Marksistinis-lenininis materijos supratimas atspindi ne tik gamtą su jos kokybine pasireiškimo formų įvairove, bet ir materialinį visuomenės gyvenimą, nes ir jis yra objektyvi realybė ir egzistuoja nepriklausomai nuo žmonių sąmonės. Materijos sąvoka reiškia tik objektyvią realybę, atspindimą mūsų pojūčių.

Rašydamas minėtą straipsnį, V. Kapsukas dar nebuvo susipažinęs su 1909 m. išėjusiu V. I. Lenino veikalu „Materializmas ir empiriokriticizmas“ ir, apibrėždamas materiją, neišvengė ribotumo.

Ypatingą savo dėmesį šiame straipsnyje V. Kapsukas skyrė pasaulio materialaus vieningumo ir materijos nesukuriamumo klausimui.

Neigdamas dieviškąją gamtos kilmę, jis parodo pasaulio materialumą, materijos nesukuriamumą ir jos pirmumą. Jis atkreipia dėmesį į tai, kad mokslo vystymasis verčia bažnytininkus keisti savo taktiką, derintis prie mokslo ir tariamai moksliskai pagrįsti religines dogmas. „Dargi šviesnieji mūsų kunigai jau pradeda atmesti tą pasaką apie pasaulio sutvėrimą iš nieko per 6 dienas ir įrodinėja, kad tos dienos galėjusios tęstis milijonus mūsų metų. Jie turėjo atmesti tą pasaką, kadangi gamtos mokslas jau aiškiai parodė, kad mūsų pasaulis skaičiuoja daugybę milijonų metų, o ne kelis tūkstančius, kaip senieji mūsų „tėveliai“ pasakoja“.¹²

Kritikuodamas religinę pasaulėžiūrą, V. Kapsukas kartu griežtai atmeta Hegelio idealistinę pažiūrą į pasaulį, kaip į „absoliučios dvasios“ įsikūnijimą. Jis prieštarauja Hegeliui, kurio nuomone, absoliuti idėja yra istorijos varomoji jėga, nuo kurios išsivystymo laipsnio priklauso tam tikros tautos dvasia, valstybės forma, teisė, ekonomika, moralė, papročiai, tikyba. Paneigdamas Hegelio teiginius, V. Kapsukas nurodo, kad žmonių istorijoje „ne kokia ten „visuotinė dvasia“, o ekonominiai santykiai viską valdo“.¹³ Todėl nepagrįsti Hegelio bandymai, remiantis nacionaline dvasia, aiškinti istoriją ir nustatyti jos dėsningumus. Kapsukas pažymi, kad pačiam Hegeliui „noroms nenoroms dažnai reikėjo įvairius gyvenimo apsimetimus aiškinti ne tautos dvasia, o viešpataujančiais tuo laiku ekonominiais santykiais“.¹⁴

Kalbėdamas apie ikimarksistinius materialistus, V. Kapsukas mini XVIII a. prancūzų materialistus. Įvertindamas juos, jis nurodo, kad jie buvo materialistai tik savo pažiūromis į gamtą. Jis pažymi, kad jų pažiūros į visuomenę buvo ribotos ir nenuoseklios. Pagrindiniu prancūzų materialistų pažiūrų į visuomenę trūkumu jis laiko tai, kad jie į istoriją žiūrėjo ne kaip į objektyvų dėsningą procesą, o manė, kad protas valdys istoriją, kad „tamsieji istorijos lakštai — tai proto paklydimai“.¹⁵

Šiuo klausimu V. Kapsukas rašo: „Aštuonioliktojo šimtmečio filosofai ir pirmtiniai socialistai-utopistai, ypačiai Sen Simonas, tvirtai tikėjo, kad protas esąs visagalis ir kad jo pažintoji teisybė būtinai būsianti

¹¹ V. I. Leninas, Raštai, t. 14, Vilnius, 1952, p. 115—116.

¹² V. Kapsukas, Raštai, t. 3, p. 377—378.

¹³ Ten pat, p. 381.

¹⁴ Ten pat, p. 380.

¹⁵ Ten pat.

anksčiau ar vėliau visų žmonių priimta, tegul tik jie ją gerai pažins! Kad ji būtų buvus seniau patirta, be abejonės, jau būtų gyvenime įkūnyta ir nebūtų tų tamsiųjų jo pusių. Tikra teisybė neviešpatavusi iki to laiko tikrai dėl to, kad nebuvusi gerai pažinta. Kad būtų seniau atsiradęs koks galvočius, kuris būtų ją pažinęs, nebūtų reikėję žmonėms tiek paklydimų patirti. Juk visa pereitoji istorija — tai vienas paklydimas! Šie filosofai-galvočiai tarytum iš dangaus nukrinta ir atneša visam pasauliui išganymą“.¹⁶

Kritikuodamas XVIII a. prancūzų materialistus ir socialistus-utopistus už metafizinį istorinių įvykių atplėšimą nuo konkrečių sąlygų, V. Kapsukas pažymi, kad kiekvienas visuomenės gyvenimo reiškinys tampriai susijęs su praeitimi. „Vienok gyvenime ne taip yra: dabar jau visi mokslų vyrai sutinka su tuo, kad kiekvienas visuomenės gyvenimo apsireiškimas yra tvirtais ryšiais surištas su praeitimi, kad nieks staiga iš nieko neatsiranda, nenukrinta iš dangaus, o turi ilgą savo istoriją — gema, auga, sensta; nespėja dar senasis gyvenimas numirti, jau naujas iš jo griuvėsių užgema, palaidoja senąjį“.¹⁷ XVIII a. prancūzų materialistų metafizinei vystymosi koncepcijai jis priešpastato dialektinę koncepciją.

Rašydamas apie dialektiką, V. Kapsukas mini senovės graikų filosofus-dialektikus, kurie mokė, kad niekas „nestovi vietoje, o viskas kruta, nuolat mainosi, gema ir nyksta“.¹⁸

Ypač didelę reikšmę V. Kapsukas skiria Hegelio dialektikai, kartu atmesdamas jo idealizmą. Kaip didelį Hegelio nuopelną jis pažymi tai, kad Hegelis pirmasis iškelė vystymosi idėją. „Hegelis... įrodinėja, kad ne tik gamtoje, bet ir istorijoje, ir žmonių dvasioje viskas kruta, plėtojasi, mainosi, gema, auga, sensta ir miršta, naujas gyvenimas užima senojo vietą; ir čia taip pat nėra nieko amžino ar stebuklingo, o viskas turi savo priešastį ir ilgą istoriją. Ir niekas — nei filosofija, nei teisė, nei tikyba, nei technika pagaliau nenukrinta tarytum iš dangaus, o yra tvirtais ryšiais surišta su savo gadynės dvasia ir giliai šaknis įleidusi į praeitį. Tikrai gerai iš visų pusių pažinę tą praeitį, sako Hegelis, mes galėsime tikrai pažinti ir naująją gadynę“.¹⁹

V. Kapsukas pabrėžia daiktų ir reiškinių prieštarinę esmę, jų priklausomumą nuo vietos, laiko ir sąlygų, naujybės neįveikiamumą vystymesi. „Kiekvienas apsireiškimas turi dvi puses: gerą ir blogą; vienu atsitikimu tas pats daiktas gali būti labai geras ir naudingas, kitu — pragaištingas. Taip antai, lietus, giedra, šaltis, atodrėkis — vienu atsitikimu gali būti labai naudinga, kitu — pragaištinga. Tas pats ir visuomenės gyvenime: karas vienu atsitikimu (kuomet, sakysime, užpultieji ginasi arba pavergtieji nori atsikratyti nuo savo išnaudotojų ir prispaudėjų jungo) yra malonus apsireiškimas, kitu atsitikimu — labai nemalonus. Taip pat ir tokia arba kitokia žmonijos istorijos gadynė — bajorijos viešpatavimas, neapribota karaliaus valdžia, buržuazijos viešpatavimas: buvo laikas, kuomet tokia tvarka labai pageidaujama buvo, — tuomet ji augo, plėtojosi, bet pasiekus tam tikrą laipsnį, jau naują spėką pagimdė, o pati pradėjo senti, drūnyti; pagaliau ta naujoji spėka visai į kapus nuvaro senąją, kadangi tik kliudo naujam gyvenimui plėtotis.

Naujai užgimusi gadynė ilgainiui taip pat pasensta, ir jos vietą užima dar naujesnė; ir taip be galo eina. Amžino nieko nėra: kas dar vakar, gimstant ir augant, buvo gera, šiandien jau gali būti bloga ir bus anksčiau ar vėliau pašalinta“.²⁰

¹⁶ Ten pat, p. 376.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ Ten pat, p. 378.

²⁰ Ten pat, p. 378—379.

Iš esmės teisingai vertindamas Hegelio dialektiką, V. Kapsukas, tačiau, nepabrėžia Hegelio dialektikos prieštaringumo ir perversina jos reikšmę, nurodydamas, kad ji buvo paskui visa Markso ir Engeldo priimta.

Marxizmo-leninizmo klasikai mato Hegelio filosofijoje dvi puses: dialektinį metodą ir konservatyvią metafizinę sistemą. Jei Hegelio dialektinis metodas turėjo savyje „racionalų grūdą“ — mokymą apie vystymąsi — ir jis buvo progresyvi Hegelio filosofijos pusė, tai jo idealistinė sistema buvo konservatyvi, reikalavo užbaigti vystymąsi ir griežtai prieštaravo dialektiniam metodui.

Vystymosi idėja buvo svarbiausias Hegelio filosofijos pasiekimas, kaip tik ši idėja yra jo dialektinio metodo pagrindas. Dialektinis metodas prieštarauja Hegelio idealistinei ir metafizinei sistemai, iš esmės neigusiai vystymąsi objektyvioje tikrovėje, o pačią tikrovę skelbusiai absoliučios idėjos kūrinium.

Kalbėdamas apie dialektikos vystymąsi paskutiniame šimtmetyje, V. Kapsukas pabrėžia reikšmę Darvino evoliucijos teorijos, kuri sudavė smūgį metafizikai, parodžiusi augmenijos ir gyvūnijos istoriškumą ir jų nuolatinį vystymąsi bei kitimą. „Jis (t. y. Darvinas — F. Š.) parodė, kad tiek augalai, tiek gyvuliai turi ilgą savo istoriją, kuri tęsėsi milijonus metų; jis parodė, kad visi tie gyvūnai, kuriuos mes dabar matome, nėra amžini, kad prieš milijonus metų jie kitokią išvaizdą turėjo, kad ir dabar nuolat viskas mainosi, tik tai labai pamaži eina, o žmogaus gyvenimas toks trumpas, kad jis paprasta savo akim negali to pastebėti. Pagaliau ir pats žmogus — ne amžinas pasaulio valdovas: ir jis turi ilgą savo istoriją, artimiausioj giminystėj stovi su labiausiai išsiplėtojusiais gyvuliais — viena beždžionių rūšim.“²¹

Vėlesniame straipsnyje „Marksas ir Engelsas apie Darviną“, remdamasis Engelsu, V. Kapsukas rašo, kad Darvinas sudavė smūgį religinėms pažiūroms biologijoje panašiai kaip Kopernikas, Galilėjus ir kiti astronomijoje ir Lajelis — geologijoje.

V. Kapsukas pažymi ir Darvino teorijos trūkumus, būtent — klaidingos Maltuso teorijos taikymą augalams ir gyvūnams, dialektinio vystymosi prieštaravimų ir šuolių nepripažinimą.²²

* * *

Parodęs marksistinės filosofijos ryšį su ikimarksistiniu materializmu ir dialektika, V. Kapsukas atkreipia dėmesį į tą revoliucinį perversmą, kurį įvykdė filosofijoje Marksas ir Engelsas, sukūrę kokybiškai naują filosofiją — dialektinį ir istorinį materializmą. Būdamas teorinė išraiška naujų istorinių sąlygų, naujų visuomeninių jėgų, pasirodžiusių socialinėje arenoje pirmaisiais XIX amžiaus dešimtmečiais, marksistinė filosofija sugebėjo atsakyti į klausimus, kuriuos buvo iškėlus, bet kurių neišsprendė ir negalėjo išspręsti ankstesnė filosofija dėl jos istorinio ir klasinio ribotumo.

V. Kapsukas nušviečia istorines marksizmo atsiradimo sąlygas, darbininkų klasės kovos prieš buržuaziją vystymąsi ir parodo, kaip atsirado materialistinis istorijos supratimas.

Atkreipdamas dėmesį į nepagrįstumą ikimarksistinių teorijų apie visuomenę, laikusių istorijos vystymąsi pagrindu idėjas ir idėjines paskatas, V. Kapsukas pabrėžia perversmą, kurį Marksas ir Engelsas įvykdė filosofijoje, reikšmę, nustačius, kad žmonių istorijos vystymąsi pagrindas yra

²¹ Ten pat, p. 377.

²² Zr. V. Kapsukas, Marks ir Engels apie Darviną, „Priekalpas“, 1932, Nr. 5, p. 203.

materialinių gėrybių gamybos būdas, apsprendžias visuomenės fizionomiją, visuomenines idėjas, teorijas.

„Juodu, (t. y. Marksas ir Engelsas.— *F. S.*) išvedė,— rašo V. Kapsukas,— kad tas gamybos ir mainų būdas arba ekonominiai santykiai yra ir filosofijos, ir viešpataujančiųjų tuo laiku idėjų, ir teisės, valstybės sudarymo, ir tikybos, doros pamatu: mainosi ekonominiai santykiai — mainosi ir filosofija, viešpataujančios idėjos, teisė, valstybės sudarymas, tikyba...“²³

Šių Markso ir Engelso teiginių teisingumą, V. Kapsukas iliustruoja pavyzdžiais iš istorijos. XVIII a. prancūzų materialistų filosofijos atsiradimą jis sieja su kapitalistinio gamybos būdo atsiradimu. Ši filosofija, nurodo jis, buvo ne kas kita, kaip užgimstančios buržuazijos filosofija, o jos skelbiamoji laisvė ir lygybė — buržuazijos laisvė ir lygybė.

Į mokslinio socializmo atsiradimą jis taip pat žiūri kaip į dėsningą reiškinį, kurį sukėlė stambiosios pramonės išsivystymas ir atkakli darbininkų klasės kova prieš buržuaziją.

Didžiausiu Markso ir Engelso nuopelnu V. Kapsukas laiko tai, kad jie, sujungę materializmą su dialektika, išvijo idealizmą ir iš istorijos, ko nesugebėjo padaryti ikimarksistiniai materialistai. Parodydamas didelę Hegelio dialektinės vystymosi teorijos kaip materialistinės dialektikos šaltinio reikšmę, V. Kapsukas pabrėžia materialistinės dialektikos priešingumą Hegelio dialektikai.

„Toku būdu,— rašo V. Kapsukas,— Marksas išginė idealizmą ir iš istorijos. Taip pat kaip Hegelis jis mato visą žmonijos istorijoje įstatymais einamą plėtojimasi, kuris nepriklauso nuo žmogaus noro arba nenoro; taip pat kaip Hegelis jis žiūrėjo į visus gyvenimo apsiraiškimus, kaip į gimstančius, augančius ir nykstančius; taip pat kaip Hegelis jis pripažino, kad senoji gadinė savo viduje pagimdo naują spėką, kuri galų gale nuvaro senąją į kapus,— pripažino dialektikos metodą; taip pat kaip Hegelis jis ieškojo vienos bendrosios spėkos, kuri visą istoriją valdo, bet jis rado ją ne „visuotinėj dvasioj“, kaip Hegelis, o gamybos ir mainų įrankių plėtojimesi“.²⁴

V. Kapsukas išjuokia buržuazijos ideologus ir kunigus, kurie, neturėdami supratimo apie istorinį materializmą, negali suprasti, kodėl jo pasekėjai pasiaukojamai kovoja, pripažindami, kad istorijos vystymasis nepriklauso nuo žmonių valios, o nuo „kokių ten išdirbimo ir mainų įrankių plėtojimosi“.

Ryšium su tuo V. Kapsukas, remdamasis marksizmu, parodo, koks yra istorinio būtinumo ir sąmoningos žmonių veiklos santykis. Jis pažymi, kad istorinio dėsningumo ir būtinumo, žmonių istorinės veiklos reikšmės pripažinimas neprieštarauja vienas kitam, kad objektyvių dėsnių pažinimas ir jų sąmoningas panaudojimas pagreitina pribrendusių uždavinių įvykdymą. „Žmonės „darė“ ir turėjo „daryti“ istoriją, patys nesuprasdami to, kolei nežinojo, kokios spėkos ją stumia pirmyn. Bet kuomet buvo surastos tos spėkos ir pažinti įstatymai, kaip tos spėkos veikia, žmonės jau gali pritaikyti prie jų savo veikimą ir tokiu būdu greičiau savo tikslą pasiekti. Darbininkų klasė dabar, aiškiai žinodama savo kelią, eina prie socializmo tvarkos įvykdymo; ir niekur nematyti didesnio kaip tarp jų pasišventimo, nors jų eilėse daugiausia ir randame istorijos materializmo pasekėjų.“²⁵

Aukščiau nagrinėjamas V. Kapsuko straipsnis „Istorinis materializmas“ nepretenduoja į išsamų dialektinio materializmo nušvietimą, kuris

²³ V. Kapsukas, Raštai, t. 3, p. 382.

²⁴ Ten pat, p. 382—383.

²⁵ Ten pat, p. 383—384.

viename straipsnyje iš viso neįmanomas. Minėtame straipsnyje nėra gilesnio materijos ir sąmonės sąvokų apibūdinimo, neliečiamas materijos egzistavimo formų klausimas, mažai dėmesio kreipiama agnosticizmo kritikai. Tačiau šis straipsnis 1908 metais Lietuvos sąlygomis suvaidino svarbų vaidmenį. Jame nušviesti pagrindiniai dialektinio materializmo bruožai, parodytas dialektinio materializmo kokybinis skirtingumas nuo ankstyvesnės filosofijos ir materialistinio istorijos supratimo reikšmė visuomeninio gyvenimo pertvarkymui. Tai buvo pirmas straipsnis, kuris gimtąja kalba, populiaria forma supažindino lietuviškąjį skaitytoją su dialektiniu materializmu. Dar labiau išauga šio straipsnio reikšmė, prisiminus, kad jis buvo parašytas ir pasirodė Stolypino reakcijos metais.

Vėlesniame savo straipsnyje „Mokslingojo komunizmo užgimimas“ V. Kapsukas parodė dialektinio materializmo reikšmę, paverčiant socializmą iš utopijos mokslu. Didžiausią Markso ir Engelso nuopelną jis mato tame, kad jie atskleidė visuomenės vystymosi dėsningumą, ko dar nesuprato socialistai-utopistai, žiūrėję į istoriją, kaip į sąmoningą procesą, nukreipiamą valios, proto, tikslo.

Marksas ir Engelsas,— rašo V. Kapsukas,—„įrodė, kad visuomenės tvarka priklauso pirmų pirmiausia nuo gaminamųjų jėgų išsiplėtojimo laipsnio. Jos negalima pakeisti vadovaujantis morale arba kad ir puikiausia sugalvota utopija, kad ir jos tvarka geriausia ir teisingiausia rodytųsi, jei tai neišvengiamai neplaukia iš gaminamųjų jėgų susidūrimo su ekonomine visuomenės struktūra, t. y. su gamybos santykiais.“²⁶

Pabrėždamas objektyvinių sąlygų reikšmę, kovojant už socialistinės santvarkos pergalę, V. Kapsukas tuo pat metu ypatingą dėmesį skiria subjektyviajam veiksniui ir atmeta fatalizmą, laukimą, kad objektyvūs visuomenės vystymosi dėsniai patys viską savaime padarys.

„Žinoma, tai nereiškia, kad mes galime rankas sudėję, sėdėti ir laukti tos laimingos valandos, kuomet „neišvengiamai“ „viskas kitaip čionai stos“ ir vietoj kapitalistinio gaminimo būdo atsiras socialistinis. Istoriją daro gyvi žmonės, pasiskirstę į klases. Bet jų darbas bus bergždžias, jei jie stengsis įvykdyti įvairias utopijas, nepažinę įstatymų, kuriais eina gaminių jėgų plėtojimas, tų prieštaravimų, kuriuos besiplėtodamos jos sustinka, ir tos klasių kovos, kurią iššaukia atitinkamas gaminimo būdas. Jeigu gi mes, pažinę tuos įstatymus, mokėsime juos panaudoti ir suderinsime su jais savo programą ir taktiką, galėsime atsiekti pageidaujamųjų rezultatų. Jei nemokėsime to padaryti, o vien tik gerais norais vadovausimės, nieko gero iš tų mūsų norų neišeis. Tai bus tik bergždžias spėkų eikvojimas.“²⁷

* * *

Marksistinė-lenininė filosofija nėra rinkinys sustingusių dogmatinių teiginių, kuriuos tereikia tik iškalėti ir aiškinti. Ji yra gyvas mokslas, kuris masių judėjimo patyrimo dėka pasipildo, turtėja ir vystosi. Pažymėdamas kūrybinį marksistinės teorijos pobūdį, V. I. Leninas rašo: „Mes visai nežiūrime į Markso teoriją, kaip į kažką užbaigta ir neliečiama; priešingai, mes esame įsitikinę, kad ji padėjo tik kertinius akmenis tam mokslui, kurį socialistai turi stumti toliau visomis kryptimis, jeigu jie nenori atsilikti nuo gyvenimo... Ši teorija duoda tik bendrus vadovaujamuosius teiginius, kurie, atskirai imant, Anglijai taikomi kitaip, negu Prancūzijai, Prancūzijai kitaip, negu Vokietijai, Vokietijai kitaip, negu Rusijai.“²⁸

²⁶ V. Kapsukas, Mokslingojo komunizmo užgimimas, „Komunaras“, 1923, Nr. 2, p. 34.

²⁷ Ten pat.

²⁸ V. I. Leninas, Raštai, t. 4, Vilnius, 1951, p. 187—188.

V. Kapsukas buvo ne tik giliai susipažinęs su marksistine filosofija ir ne tik ją propagavo, bet ir praktinėje veikloje kūrybiškai vadovavosi marksistine metodologija. Spręsdamas konkrečius klasių kovos klausimus, jis vadovavosi marksizmo klasikų atskleistais visuomenės vystymosi dėsniais, tyrinėdamas specifinį tų dėsnų veikimą Lietuvos sąlygomis. Remdamasis marksistine metodologija, V. Kapsukas analizavo Lietuvos visuomenės vystymosi tendencijas bei dėsningumus, vertino atskirus visuomenės reiškinius.

Cia pateiksime tik kai kuriuos ryškesnius pavyzdžius, rodančius, kaip V. Kapsukas savo veikloje kūrybiškai naudojo marksistinę filosofiją.

Vadovaudamasis marksistine dialektika, V. Kapsukas taikliai įrodė nepagrįstumą argumentų buržuazinių ideologų, skleidusių mitą apie ypatingą, nekapitalistinę Lietuvos vystymosi kelią. Skelbdami lietuvių tautos vienybę ir užtušiodami klasinių antagonizmų joje buvimą, lietuviškosios buržuazijos ideologai neigė kapitalistinę gamybinių santykių Lietuvoje pobūdį, nes Lietuva esanti žemdirbių kraštas ir čia ūkininkas vėlgaš iš vieno bliūdo su bernu. Neigdami kapitalizmo buvimą Lietuvoje, jie „įrodinėjo“ marksizmo netinkamumą Lietuvai.

Savo straipsnyje „Kapitalizmo plėtojimas rusų valstybėje ir darbininkų judėjimas“ V. Kapsukas kritikavo nacionalistus už metafizinę Lietuvos kaimo atplėšimą nuo miesto, už Lietuvos atplėšimą nuo Rusijos ir pasaulinės rinkos, su kuriais ji yra susijusi tvirtais ryšiais. Jis pabrėžė, kad, „kalbant apie kapitalizmo plėtojamąsi Lietuvoj, negalima vien tik apie jos sodžių kalbėti, o reikia atsiminti ir dvarą, ir miestą, ir visą valstybę, su kuria tūkstančiu siūlų surištas tas sodžius. Dar daugiau, visur kapitalizmas pirma miestuose išsiplėtoja ir pirmų pirmiausia pramonėj; paskui jau su pramonės pagalba įsiveržia jis ir į sodžių, bet čia dar ilgai negali giliai įleisti šaknų.“²⁹

Išanalizavęs gausius faktus ir statistinius duomenis, V. Kapsukas pabrėžė vis didėjantį kapitalistinių santykių Lietuvoje įsigalėjimą ne tik mieste, bet ir kaime, kuris pradėjo didelę dalį savo gaminių gaminti ne savo sunaudojimui, o pardavimui.

„Tokiu būdu,— rašo V. Kapsukas,— užsimezga tvirtesni ryšiai su miestu, su visa valstybe ir viso pasaulio rinka; nyksta senasis ūkininkavimo būdas, įvedamos įvairios mašinos. Kapitalas ir sodžių pasidaro visagalinčiu. Sodžiaus gyventojai kas kartą vis labiau dalinasi į įvairius sluoksnius su priešingais reikalais; auga darbininkų proletarų skaičius. Ir tas kapitalizmas nesulyginamai sparčiau pirmyn eitų, jei nebūtų iš visų pusių valdžios varžomas.“³⁰

Remdamasis dialektikos mokymu apie reiškinių savitarpio ryšį ir priklausomumą, V. Kapsukas įtikinamai įrodė, kad kartu su kapitalizmo vystymusi Rusijoje, analogiškas procesas vyksta ir Lietuvoje ir kad Lietuvoje veikia tie patys Markso atrasti dėsniai, kaip ir kitose kapitalistinėse šalyse.

Galvoti bekylančios lietuviškosios buržuazijos interesus, lietuviškieji liberalai demagogiškai tvirtino, kad jiems rūpūs „tėvynės labas“, Lietuvos kultūros kilimas.

Prieštaraudamas liberalams, V. Kapsukas savo straipsnyje „Dėl ko mes liberalus kritikuoju“ nurodė pasikeitusį imperializmo laikotarpiu buržuazijos pobūdį. Jis parodė skirtumą tarp bekylančios kapitalizmo epochos buržuazijos ir pūvančio kapitalizmo buržuazijos. V. Kapsukas rašo, kad bekylantanti buržuazija ir jos interesų reiškiėjai savo laiku nemažai nu-

²⁹ V. Kapsukas, Raštai, t. 3, p. 309.

³⁰ Ten pat, p. 318.

veikė, išvystydami ne tik ekonominį, bet ir dvasinį savo šalies gyvenimą — mokslą, literatūrą, dailę, filosofiją.

Kaipo pavyzdį V. Kapsukas parodo pažangų XVIII a. prancūzų buržuazijos ir jos filosofų vaidmenį.

„Tuomet ji (t. y. prancūzų buržuazija.— F. S.) buvo pilna kuriamųjų spėkų, naujų kelių ieškotoja. Bet, įgijusi valdžią į savo rankas, jau spėjo ji išsigimti. Dabar ji toli nuo kuriamojo kultūros darbo. Dabar ji moka tiktai vartoti kitų pagamintus kultūros vaisius.“³¹ Toliau jis pažymi, kad dabartiniu metu buržuazijos vietą kultūros darbe užima nauja progresyvi klasė — darbininkų klasė, kupina jėgos ir energijos.

„Ir kam dabar iš tikrųjų rūpi kultūros darbas,— rašo V. Kapsukas,— kas nesitenkina dabartim, o žiūri į ateitį, kam rūpi tikras žmonijos progresas, tas negali būti su buržuazija, o turi būti su darbininkų klase“.³²

Pabrėždamas, kad nugali tai, kas jauna, pažangu, V. Kapsukas tačiau pastebi, kad lietuviškoji buržuazija, nors ji dar buvo jauna, nebuvo pažangi, kadangi ji buvo dalis senos, pūvančio kapitalizmo epochos buržuazijos ir negalėjo jau suvaidinti to vaidmens, kaip kad savo laiku prancūzų buržuazija.

„Mūsų buržuazija,— rašo jis,— dar jaunutė; dar ji atlieka šiokį tokį kultūros darbą, bet toli ne tokį didelį ir ne taip prakilnų, kaip minėtoji prancūzų buržuazija ir jos reikalų reiškiėjai. Ir mūsų buržuazija jau nešioja savo kūne puvėsių ir išsigimimo diegus. Jos kultūra negali būti kitokia, kaip tik buržuazinė kultūra, su kuria labai tankiai jau ir dabar reikia kovoti darbininkų klasei.“³³

Skelbdami tautos vienybę, liberalai buvo prieš klasių kovą. Iš vienos pusės, jie gynė buržuazijos interesus, rūpinosi jos suklestėjimu ir pelnais, o iš kitos pusės, darbo žmonių apgavimo tikslu kartais skelbė save socialistais ir tvirtino, kad rūpinasi darbo žmonių interesais.

Demaskuodamas melagingus liberalų metodus, V. Kapsukas rėmėsi dialektikos teiginiu apie antagonistinių prieštaravimų nesutaikomumą ir pabrėžė, kad negalima sutaikinti nesutaikomų dalykų. Negalima vienu metu lietuvių buržuaziją auklėti ir neskriausti darbininkų. Jis padarė išvadą, kad liberalai gina tik lietuviškosios buržuazijos, o ne darbininkų reikalus.³⁴

„Ir jei kas šaukia lietuvius sau turtus krauti, steigti fabrikus, tai kartu, kad ir nesakydamas to, šaukia ir darbininkus išnaudoti“.³⁵

* * *

Vertindamas 1918—1919 m. proletarinės revoliucijos Lietuvoje patyrimą, V. Kapsukas rėmėsi marksistinės dialektikos mokymu apie galimybės pavirtimą tikrove visuomenės gyvenime ir pabrėžė didelį subjektyviojo veiksnio vaidmenį.

Dialektinis materializmas moko, kad, realizuojant visuomenės gyvenimo dėsnių sudaromas galimybes, be objektyvių sąlygų, didžiulę reikšmę turi subjektyvios sąlygos, žmonių sąmoningumas, tikslingumo elementas, panaudojant objektyvias sąlygas, būtinas galimybei paversti tikrove. Visuomenės gyvenimo vystymesi ypač svarbu, kiek žmonės įsisąmonino tą

³¹ V. Kapsukas, Raštai, t. 5, Vilnius, 1962, p. 267.

³² Ten pat.

³³ Ten pat.

³⁴ Žr. ten pat, p. 265—266.

³⁵ Ten pat, p. 266.

ar kitą objektyvią galimybę, siekdami ją panaudoti, ar jie nori ją panaudoti ir ar pakankamai energingai jie tai daro.

Savo veikale „Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Tarybų valdžia“ V. Kapsukas pažymėjo, kad, remdamasi konkrečios padėties analize, Lietuvos Komunistų partija teisingai nustatė socialistinės revoliucijos galimybę Lietuvoje. Tokia reali galimybė susidarė Lietuvoje, kaip ir visoje eilėje kitų šalių, socialistinės revoliucijos Rusijoje ir vykstančios revoliucijos Vokietijoje dėka. Tačiau, norint šią galimybę paversti tikrove, nurodo V. Kapsukas, buvo reikalingos šios sąlygos: tvirčiausias komunistinio judėjimo vieningumas tose šalyse ir bendra kova prieš bendrus priešus, teisingas revoliucijos varomųjų jėgų ir rezervų įvertinimas.

Teisingai įvertinus socialistinį revoliucijos pobūdį, buvo padaryta ir didelė klaida: „nebuvo numatyta, kad Lietuvos socialistinė revoliucija turės sykiu visų pirma išspręsti neišspręstus dar buržuazinės-demokratinės revoliucijos uždavinius — nušluoti feodalizmo liekanas ir išspręsti žemės klausimą, tautinį klausimą ir kitką“.³⁶ Ryšium su tuo buvo neteisingai įvertintos revoliucijos varomosios jėgos.

„Pripažindami, kad revoliucija Lietuvoje gali būti tik proletarinė,— nurodo V. Kapsukas,— Lietuvos komunistai pripažino proletariatą vienintele jos revoliucine jėga. . . Tuo tarpu klausimas dėl įtraukimo revoliucijos kovon plačiųjų darbo masių Lietuvos kaime visiškai nebuvo Lietuvos Komunistų partijos keliamas.“³⁷ Buvo taip pat nepakankamai įvertintas ir revoliucinis nacionalinio judėjimo vaidmuo. Lietuvos komunistai nesuprato lenininio lozungo apie pavergtųjų tautų apsisprendimo teisę iki atskyrimo reikšmės, jo nekėlė, nes, jų nuomone, šiuo lozungu galėjo pasinaudoti nacionalistai kontrrevoliucijos tikslais.

Nepakankamas marksizmo-leninizmo teorijos darbininkų ir valstiečių sąjungos klausimu įsisavinimas, nepakankamas mokėjimas praktikoje taikyti lenininę nacionalinę politiką vedė prie revoliucijos jėgų susiaurėjimo, prie Tarybų valdžios pozicijų susilpnėjimo, prie socializmo pergalės galimybės pavirtimo tikrove sumažėjimo.

Tačiau „ne padarytos 1918—1919 metais klaidos nulėmė Tarybų valdžios laikiną pralaimėjimą. Lemiamą vaidmenį, pasmaugiant 1919 metais Tarybų Lietuvos respubliką, suvaidino gausesnės ir geriau ginkluotos Antantės vadovaujamos vokiečių ir lenkų interventų, taip pat vietinės buržuazijos karinės jėgos, kurios kraujuose paskandino darbo žmonių pastangas išsivaduoti iš buržuazijos priespaudos.“³⁸

Padarytos 1918—1919 m. klaidos buvo nepagrindinės, neesminės Tarybų valdžios žlugimo priežastys. Šios klaidos galėjo būti per trumpą laiką ištaisytos.

Tačiau padarytos klaidos, kaip nurodo V. Kapsukas, palengvino Lenkijos ir Lietuvos buržuazijai, kuriai padėjo vokiečių okupantai, pasiekti savo pergalę. Tarybų valdžios pergalės galimybė kaip pažangi galimybė ir toliau išliko ir tik 1940 m. ši galimybė tapo tikrove.

Kritikuodamas buržuazinių ideologų: Smetonos, Tūbelio ir kitų samprotavimus ekonominės krizės Lietuvoje kilmės ir priežasčių klausimu, V. Kapsukas vadovavosi Lenino mokymu, kad imperializmo epochoje atskiros šalys yra pasaulinės imperialistinės sistemos grandys, o jų vidiniai prieštaravimai sudaro bendrųjų imperializmo prieštaravimų dalį. Nors ekonominė krizė 1929—1933 metais apėmė Lietuvą kiek vėliau, negu labiau išsivysčiusias kapitalistines šalis, jis ryžtingai pasisakė prieš buržuaz-

³⁶ V. Kapsukas, Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Tarybų valdžia, Vilnius, 1958, p. 88.

³⁷ Ten pat, p. 88—89.

³⁸ R. Sarmaitis, str. „Vincas Kapsukas“ knygoje V. Kapsukas, Raštai, t. I, p. 53.

zinių vadeivų tvirtinimus, kad Lietuva savo valdovų protingos politikos dėka sudaranti laimingą salą, apsuptą siaučiančio ekonominės krizės vandenyno, ir kad jai krizė negresianti. V. Kapsukas išjuokė šiuos niekuo nepagrįstus tvirtinimus ir mokslškai įrodė ekonominės krizės Lietuvoje neišvengiamumą. Jis pabrėžė, kad Lietuva visai nėra kažkokia izoliuota sala ir kad ją reikia tirti ryšyje su kapitalistiniu pasauliu.

„Lietuvos ūkis,— rašė V. Kapsukas,— tūkstančiu ryšių susirišęs su kitų šalių kapitalistiniu ūkiu ir pats sudarydamas neatskiriamą to kapitalistinio ūkio dalį, negali išvengti ekonominio krizio, kada jis siaučia visam kapitalistiniam pasaulyje“.³⁹

Kada ekonominė krizė įsiliepsnojo pilna jėga Lietuvoje ir jau niekas negalėjo jos nuneigti, fašistai, apgaudinėdami liaudį, stengėsi supainioti šios krizės priežastis, nurodydami, kad pačioje Lietuvoje objektyvių priežasčių krizei nebuvę ir kad ekonominė krizė Lietuvoje buvusi sukelta išimtinai krizės kitose šalyse, kuri ten kilusi dėl netikusios vadovų politikos.

Kritikuodamas fašistus, V. Kapsukas dialektiškai aiškino krizės Lietuvoje priežasčių klausimą. Jis skyrė pagrindinę krizės Lietuvoje priežastį — kapitalistinių gamybinių santykių buvimą — nuo tiesioginės priežasties, sukėlusios esamą krizę, t. y. krizės priešakinėse kapitalistinėse šalyse. Tokia pagrindinė visuotinės krizės kitose šalyse, kaip ir Lietuvoje, priežastis, jo nuomone, buvo visų pirma „prieštaravimas tarp gaminamų jėgų augimo, paremtų kapitalistinio išnaudojimo forma, ir perkamosios darbo masių galios mažėjimo“.⁴⁰

Nurodydamas bendrąją visų krizių priežastį, V. Kapsukas pažymi ir ypatingas priežastis, būdingas esamai krizei ir skiriančias ją nuo ikikarinių ekonominių krizių. Jis parodė, kad ši kapitalistinių šalių krizė išaugo bazėje bendros ir pokarinės kapitalizmo krizės, kuriai būdingas giliausias dviejų sistemų — kapitalistinės ir socialistinės — prieštaravimas ir visa eilė kitų prieštaravimų, kurie taip pat yra esamos krizės priežastys.

Pabrėždamas, kad buržuazinėje Lietuvoje veikia tos pačios pagrindinės priežastys, kaip ir kitose kapitalistinėse šalyse, V. Kapsukas darė išvadą, kad išsigelbėti nuo krizių galima, tik likvidavus pagrindinę priežastį — kapitalistinius gamybinius santykius. „Nebėr,— rašė jis,— . . . kito kelio išėjimui iš krizio ir surišto su juo begalinio išnaudojimo, vargo ir skurdo, kaip tik nuvertimas visos viešpataujančios kapitalistinės tvarkos ir socialistinės tvarkos įvedimas“.⁴¹

Savo veikaluose V. Kapsukui ne kartą teko vadovautis formos ir turinio dialektika. Pavyzdžiui, nagrinėdamas fašistinės Lietuvos tikrovę, V. Kapsukas parodė, kad tas pats turinys gali būti išreikštas įvairiomis formomis.

Kritikuodamas vadinamuosius opozicionierius — liaudininkus ir socialdemokratų, skelbusius, kad, pašalinus Voldemarą, Lietuvoje išnykęs fašizmas, ir analizuodamas Smetonos 1929 m. programinę kalbą, kurioje šis atvirai gynė Italijos fašizmą ir tautininkų vykdomą politiką, V. Kapsukas parodė, kad Smetonos ir kitų fašistų idealas buvo sudarymas tokios valstybinės santvarkos, kaip Italijoje, pritaikytos Lietuvos sąlygomis. Šis idealas buvo fašistų įgyvendinamas jų naujoje konstitucijoje, savivaldybių įstatymuose ir t. t.

Pažymėdamas, kad lietuviškasis ir itališkasis fašizmas turi vienodą turinį, V. Kapsukas rašė: „Kad jis (lietuviškasis fašizmas.— F. S.) ne vi-

³⁹ V. Kapsukas, Fašistinės galvos apie Lietuvos ūkio krizį, „Priekalas“, 1932, Nr. 11, p. 417.

⁴⁰ Ten pat, p. 418.

⁴¹ Ten pat, Nr. 12, p. 452.

same kame Italijos fašizmo formas įvykdo, tai nieko nereiškia. Jo turinys tas pats ir Lietuvoj ir Italijoj ir Lenkijoj.“⁴²

V. Kapsukui dažnai tekdavo nagrinėti formos ir turinio santykio literatūroje klausimą.

1922 m. „Naujojoje gadyne“ buvo išspausdintas straipsnis, kuriame J. Janonis nebuvo pripažįstamas proletariniu poetu, nes „jo eilės rašytos daugiau „senąja klasiška“ forma ir jose nedaug teuztenka industrinio ritmo fabričių žaizdrų“.

Polemizuodamas su „Naująja gadyne“, V. Kapsukas nurodo, kad „proletarinės poezijos sąvoka toli gražu neišsemiama „vien industriniu ritmu“: ritmas — tai tik forma, kuri turi reikšmės, bet da nenustato nė proletarinės, nė buržuazinės poezijos esmės“.⁴³

V. Kapsukas nematė nieko blogo tame, kad giliausią įtaką formos atžvilgiu Janoniui padarė Maironis. Jis ragino jaunuosius proletarinius poetus mokytis iš klasikų, nors jų ideologija svetima, ir „savo poezijoje atsiekti Getės, Puškino ir Mickevičiaus aukštumo, gražumo ir gilumo“.⁴⁴ „Ir vis tik dėl to, kad pas Janonį nebūvo „industrinio ritmo“ ir kad jis nedainavo linksmos, su tuo ritmu suderintos darbo dainos, nenustoja jis buvęs proletariniu poetu, atvaizduojančiu proletariatą ir jo kovą revoliucinio judėjimo pakilimo metu ir sunkiausiais didžiojo karo reakcijos metais“⁴⁵ — darė teisingą išvadą V. Kapsukas.

V. Kapsukas pavadino besiblaškančios buržuazinės inteligentijos poetu Šemerį, kuris rašė nauja forma, panašia į vadinamųjų proletarinių poetų formą, ir kurio poezijoje figūravo ir fabričių švilpukai, mašinos, karo laukais ir pan. Kapsukas rašė, kad visa tai anaip tol nedaro jo poezijos proletarine ir dargi artima proletarinei. „Tai tik rodo, kad pati forma ir tema dar jokiū būdu nenustato poezijos dvasios. Visų pirma mes ieškome joje ir turime ieškot turinio, idėjos. O Šemerio eilių turiny tik vieną idėją galima rasti, kuri kiaurai per visą jo rinkinį eina, — tai „tirštų raumenų“ idėja. O be jos — tik besiblaškančio, pasitenkinusio savim ir įsigalvojusio apie savo didvyriškumą buržuazinio inteligento nuvalkiotų jausmų ir minčių mišinys.“⁴⁶

Iš to, kas buvo aukščiau išdėstyta, galima padaryti šias išvadas.

Įstojęs 1903 metais į Lietuvos socialdemokratų partiją, V. Kapsukas neužilgo stoji į dialektinio materializmo pozicijas, o sėdėdamas Stolypino reakcijos metais caro kalėjimuose jau buvo plačiai apsišvietęs marksistas, liepsningas marksistinės filosofijos gynėjas.

Būdamas marksizmo teorijos propagandistas, V. Kapsukas nesitenkino vien tik jos populiarizavimu, bet, remdamasis ja, savarankiškai ir giliai analizavo socialinius procesus, vykstančius Lietuvoje, atskleidė jų tendencijas. Kaip vienas iš Lietuvos Komunistų partijos vadovų, V. Kapsukas rėmėsi bendrais marksizmo-leninizmo principais, kūrybiškai taikė juos Lietuvos sąlygomis, spręsdamas politinius ir ideologinius klausimus, iškilusius Lietuvos darbo žmonių klasių kovos eigoje.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko
vardo universitetas
Filosofijos katedra

Įteikta
1962 m. birželio mėn.

⁴² V. Kapsukas, Apie Smetonos programinę kalbą, „Balsas“, 1930, Nr. 4, p. 132.

⁴³ V. Kapsukas, Julijus Janonis — pirmasis lietuvių proletarinis poetas, „Po Raudonąja vėliava“. 1934, p. 37.

⁴⁴ Ten pat, p. 40.

⁴⁵ Ten pat, p. 37.

⁴⁶ V. Kapsukas, Besiblaškančios buržuazinės inteligentijos poetas, „Kibirkštis“, 1925, Nr. 6—7, p. 44.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ДИАЛЕКТИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛИЗМА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ В. КАПСУКАСА

Ф. ШКЛЯРСКАЙТЕ

Резюме

В. Мицкявичюс-Капсукас (1880—1935) — один из организаторов и руководителей Коммунистической партии Литвы — был страстным пропагандистом идей марксизма-ленинизма в Литве.

Включившись с 1903 года в революционное движение и проводя долгие годы в царских тюрьмах, он изучил основные произведения классиков марксизма-ленинизма и стал всесторонне образованным марксистом.

В области общефилософских вопросов В. Капсукас уже с 1908 г. в основном стоит на позициях диалектического и исторического материализма, а процесс его окончательного формирования как ленинца завершается его вступлением в члены РСДРП(б) в июне 1917 года.

В своей статье «Исторический материализм» (1908) В. Капсукас выступил в защиту диалектического и исторического материализма, доказывая первичность и несотворимость диалектически развивающейся материи. В этой статье он указывает на связь и на коренное отличие диалектического материализма и материализма французских философов XVIII века, а также на связь и различие между материалистической диалектикой и диалектикой Гегеля. Величайшую заслугу Маркса и Энгельса он видит в том, что они изгнали идеализм из истории, чего не сумели сделать домарксистские материалисты.

В данной статье еще нет всестороннего определения материи, несколько переоценивается значение гегелевской диалектики, однако статья в целом показывает, что уже тогда В. Капсукас стоял на позициях диалектического материализма. Эта статья имела большое значение, так как это была первая статья о диалектическом материализме на литовском языке, тем более, что статья была написана в годы столыпинской реакции.

Вопросы диалектического и исторического материализма В. Капсукас освещает и в позднейших своих статьях: «Зарождение научного коммунизма», «Читайте произведения Ленина», «Побольше внимания теории», «50 лет со дня смерти Маркса», «Маркс и Энгельс о Дарвине» и др. В этих статьях В. Капсукас освещает материалистическое понимание истории, выступает против теории стихийности — пассивного преклонения перед объективными законами общественного развития, подчеркивает большую роль субъективного фактора в развитии общества и т. д.

В. Капсукас не только пропагандировал марксистскую философию, но в практической деятельности руководствовался марксистской методологией, анализируя тенденции и закономерности общественного развития Литвы и оценивая отдельные явления. Творчески применяя материалистическую диалектику, он доказывал капиталистический характер производственных отношений в Литве, непримиримый характер антагонистических противоречий внутри литовской нации, давал политическую оценку литовской буржуазии, раскрывал роль субъективного фактора в превращении возможности социалистической революции в Литве в действительность, анализировал специфическое проявление законов капитализма в условиях Литвы, формы проявления литовского фашизма, вопросы диалектики формы и содержания в произведениях искусства.

Анализ теоретических статей В. Капсукаса показывает, что он правильно смотрел на диалектический материализм как на философию, которую недостаточно только изучить и правильно повторять, а необходимо использовать как орудие борьбы за преобразование мира. Поэтому он не ограничивался лишь одной пропагандой диалектического материализма, а творчески и умело руководствовался им в практической борьбе за победу социализма в Литве.